

Ráduly János

A Barcsai-ballada újabb prózaváltozata

A Barcsai-ballada legelső változatát Nagy Lajos közölte 1858-ban a *Kolozsvári Közlöny* című lapban (III. 87. sz. október 31.). Sokáig csak hét (hetes) változatban volt ismeretes, ezek a Székelyföldről (Marosszékről, Udvarhelyszékről) kerültek elő. Kis töredékét a bukovinai székelyek őrizték meg.

A hét változat egyikét Seprődi János írta le 1907. február 12-én a Kis-Küküllő menti Kibéden. Jó év múlva, 1908. március 5-én a ballada első versszakát fonográfon is megörökítette. A teljes balladát 1912-ben közölte *Marosszéki dalgyűjtemény* című kis népzenei falumonográfiájában (Ethnographia, XXIII. 1912. 229-230.).

Magam 1962-ben kerültem Kibédre, ahol magyartanárként dolgoztam. 1964. február 20-án jegyeztem le az akkor 61 éves Majlát (Pozdor) Jánostól az epikus ének újabb változatát, amely nyomtatásban 1969-ben látott napvilágot *A Barcsai nyolcadik változata* címmel (Művelődés, XXII. évf. 10. sz.). Adatközlőm az édesapjától, Seprődi egykori énekesétől tanulta. A közléssel alkalom kínálkozott arra, hogy tüzetesebben is megvizsgáljuk a közvetlen átadásból (apa — fiú) származó tartalmi-nyelvi azonosságokat és eltéréseket. A témát — filológiai alapossággal — Faragó József taglalta *A kibédi Barcsai ballada hatvan év múltán* című tanulmányában (In: *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977*). Idézzük egyik fontos kitételét:

„A magyar folklorisztikai szakirodalomban tudomásom szerint eddig még nem volt reá példa, hogy ugyanazt a balladát egy családban — tehát a közvetlen átörökítés fonálán — évtizedek múlva a második vagy harmadik nemzedék ajkáról is lejegyezték volna. Vagy ha történt is ilyen gyűjtés, kiadatlan maradt, illetőleg eddig még nem nyert kellő hangsúlyt balladakutatásunkban.”

1971. július 21-én Kibéden újból szembesültem a *Barcsai-balladával*: a 73 éves Majlát Józsefné Ötvös Sára énekelte el, aki számos régi stílusú epikus ének „birtokosa” volt. Sári néni társaságában több ezer órát töltöttem el, míg balladatudását kimerítettem és könyvvé szerkesztettem. A monográfia *Elindultam bosszú útra*. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái címmel látott napvilágot a Kriterion Könyvkiadó gondozásában (Bukarest, 1979). A ballada éneklésének körülményeit az énekes így vázolta: „Édesapámtól tanultam, akkoriban fújta vót sokat, mikor az emberek adták le Seprődi Jánosnak a sok éneket (...) El-el szoktam énekelni, de ritkán. Olyan keservesen fújtam, hogy még a gyermekeim se ta-

nulták meg tőlem. Itthon szoktam fújni inkább, lábtörelőkötéskor, vagy egyéb munka közben (...) Csak édesapámtól hallottam, mástól senkitől, én se énekeltem senkinek (...) Ez olyan régifajta ének, s már nemigen hallgatják.”

Epikus énekünknek mind a szövege, mind a dallama kivételes értékű. Faragó József említett tanulmányában ezt írta róla: „Folklórkutatásunk számára pedig az a fontos tanulság adódik, hogy a szóhagyományozás hullámhegyén egy már kihaltak hitt klasszikus ballada értékesebb változatát sikerült megtalálni, mint hatvannégy évvel ezelőtt. Ismét egy ok és egy figyelmeztetés arra, hogy folklórgyűjtő erőfeszítéseinket megsokszorozzuk — enélkül ugyanis régi balladáinkat az anyaföldbe visszatérő Ötvös Sáraék örökre magukkal viszik.”

Ha már ilyen szép dicséret hangzott el Majlát Józsefné balladaváltozatáról, érdemes újólágnak közölnünk a fénymásolatát: megjelent a *Kibédi népballadák* című könyvünkben (Bukarest, 1975). A dallamát Kusztosné Szabó Piroska jegyezte le eme sorok írójának hangszalagfölvételéről.

Nyilván, epikus énekünk szövegét utóbb megjelent balladaválogatásainkban is szerepeltettük: *Siratóim lesznek az égi madarak*. Székely népballadák. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2004; *Virágim, virágim, drága szép virágim*. Székely népballadák. I. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2010.

Aztán teltek, múltak az évek, Majlát Józsefné Ötvös Sára 1988. február 4-én, 90 éves korában meghalt. Halálával magva szakadt a kibédi *Barcsai* ballada énekelt változatának. 1993-ban tanulmányt közöltem a *Néprajzi Látóhatár* című folyóiratban (II. évf. 4. sz.), amely már ezt a címet kapta: *Búcsú a kibédi Barcsai-balladától*. Anyagom később a *Vetettem gyöngyöt*. Népköltészeti tanulmányok, közlések című könyvben is megjelent (Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1997). Eme tanulmányban közöltük először azt a prózavá töredezett balladaváltozatot, amelyet Majlát Józsefnének a lánya, az akkor 56 éves Majlát Sára mondott hangszalagra. A történetet „tragikus végkifejletű mesének” minősítettük, így summáztunk: „Kibéden tehát az élő folklórból a szemünk láttára vészett ki az egyik legrégebbi klasszikus népballadánk.”

Aztán hozzákezdünk a kibédi Nagy Árpádné Bereczki Erzsébet balladatudásának a rögzítéséhez. Fiatal korában számos népballadát ismert, jó énekes volt, de az utóbbi húsz évben a hangja elvesztette „természetességét”, asztmás lett, tehát nem énekelhet. Tőle a *Barcsainé* című prózai történetet írtuk le, ezt 78 éves korában mondta hangszalagra 2003. március 14-én. Az epikumot nagyanyjától tanulta, aki „énekbe sohase mondta, még én se hallottam énekbe soha.” A szöveget *Két klasszikus népballada prózaváltozata* című tanulmányunkban közöltük, két alkalommal: *Hazánéző* (XIV. évf. 2003. 2. sz.), *Néphagyomány az idő sodrában*. Tanulmányok, közlések (Marosvásárhely, 2006).

Kibédről tehát — Seprődi gyűjtésével együtt — három teljes értékű, énekelt *Barcsai*-változat került elő. És közismertté vált a ballada két prózaváltozata is.

Most örömmel nyugtázzuk, hogy birtokunkba került a harmadik prózaváltozat, amely tovább árnyalja az epikus énekről eddig kialakított képünket.

Történt, hogy 2007. július 30-án eme sorok íróját fölkereste Majlát Józsefné Ötvös Sára unokája, Faluvégi Ferencné Árgyó Róza. Kíséretében volt egyetemista fia, ifj. Faluvégi Ferenc és sógornőjének a kislánya. Kiderült, hogy Rozi a tanügyben dolgozik, tanárnő, férje pedig polgármester a Szilágy megyei Kárászteleken. Nyilván, beszélgetés közben megidéztek a múltat: a kicsi Rozi tanítványom volt, kitűnő tanuló a kibédi általános iskolában, egyben pedig ő volt az, aki a kapcsolatot elevenen tartotta köztem és Majlát Józsefné adatközlőm között. Sári néni üzeneteit mindig pompásan tolmácsolta, hogy mikor mehetek a családhoz mesét, balladát gyűjteni. Beszélgetés közben ráterelődött a szó a *Barcsai*-balladára.

— Emlékszem a történetre, de már elénekelni nem tudnám — mondta Rozi.

— Sebj — válaszoltam —, mondd el úgy, ahogy visszaemlékszel rá, hangszalagra veszem, íme a hangszalagról lejegyzett szöveg:

Barcsai és a szeretője

Barcsai népballadáját nagyon sokszor hallottam az én nagymamámtól, Majlát Józsefné Ötvös Sárától. Jelenleg csak prózában tudok néhány szót mondani róla. Elég hosszú ballada, valamikor rég-rég nanyóval sokat énekeltük, talán ha nagyon megerőltetném az agyamat, eszembe jutna a dallama is.

Annyit tudok róla, hogy létezett egy család, annak nem is tudom, hogy mi volt a neve. Férj, feleség, gyerek — együtt éltek. A gyerek valami gyanút fog, és félt attól, hogy a családjuk felbomlik. Éppen ezért elárulja édesanyját, hogy szeretője van, mégpedig Barcsai. Valahogy így van a szöveg, hogy:

— Édesapám-uram,
Édesanyám-asszony Barcsait szereti.

Az apja kételkedik, szereti feleségét. De azért megpróbál mindent megtenni, hogy a gyanúnak a végére járjon. Előbb-utóbb tényleg rajtafogja az asszonyt a házasságtörésen. A feleségét számon kéri, hogy valóban megcsalja-e őt? Valóban van-e szeretője? Az asszonynak erre mindig az a válasza, hogy ne hallgasson a gyermekre. Valahogy így van, hogy:

— Édes férjem, vagy: — Drága férjem,
Csak részeg a gyermek, és nem tudja, mit beszél.

Tehát végig-végig tagad. Akkor a végén jön a bosszúállás. Hazament a férje, már nem tudom pontosan, hogy honnan jött, sejtí, hogy a lábában van elrejtve a szerető, Barcsai. Kéri feleségétől a láda kulcsát, az nagyon sokáig tagad, hogy el-

vesztette, nincs meg a láda kulcsa. De előbb-utóbb csak kézre kerül Barcsai a ládából. A férj féltékenységből megöli Barcsait.

Utána az asszonyt a hajánál fogva cibálja. Szokatlan halállal végzi ki. Az egyik a fatuskó, amelyiken a fejét vágná le, talán-talán ez van. A másik pedig: valami terebélyes fára emlékszem, hogy felakasztja a testét. S a harmadik, hogy nagy lakomát rendez. Végül is vendégségbe hív sok barátot, ismerőst, mindenkit. A feleségét viasszos lepedőkbe belecsavarja, és gyertyaként meggyújtja. Tehát a vendégseregnek az asszony égő teste a gyertya a nagy lakomán.

Hát ennyi, amit röviden prózában el tudtam mondani a balladából.

Elmondta *Faluvégi Ferencné Árgyó Róza* 45 éves.
Kárásztelek—Kibéd, 2007. július 30.

A szöveghez pár észrevételt fűzünk.

1. Az unoka, Rozi, kislányka korában még jól ismerte a *Barcsai-balladát*, nagymamájától gyakran hallotta, sőt, nagymamája irányítása mellett „sokat énekelte.” Aztán elkerült a faluból, harminc-harmincöt év elegendő volt ahhoz, hogy emlékezetéből kihulljon. Elfeledte a dallamát, márpedig épp a dallam „éltette” — mindenkoron — a versritmikát.

2. Vargyas Lajos monumentális munkájában (*A magyar népballada és Európa*. I-II. Bp., 1976.) határozottan leszögezi, hogy „mindenképpen egy hősenek árulásról szóló megfelelő részletei váltak balladává.” A verses szövegben nem fordul elő az árulás motívuma. Faluvégi Ferencné szövegében a gyerek az, aki „elárulja édesanyját, hogy szeretője van”, sőt, adatközlőnk a *bázasságtörés* szót is használja. Valószínű, kislány korában a nagymamájától hallotta ezt a motívumot. Mert Majlát Józsefné Ötvös Sára nem mindig *énekelte* a balladát, hanem — többször is — a cselekményét mondta el, próza formájában. Ezt nyilatkozta:

„Vaj egyszer a *Barcsait* elénekeltem, hogy lássák a leánykák, s mondtam nekik, hogy ha férjhez mentek, nem szabad más szeretőt tartani, mert né, Barcsainak is levágták a nyakát. Többször figyelmeztettem őket, hogy nem szabad így s nem szabad úgy viselkedni. S mondtam, hogy ez előtt ezek történtek, s tanuljanak belőlle” (In: *Elindultam hosszú útra*. i. m.).

3. Adatközlőnk kitért a „bosszúállás” momentumára: „a férj féltékenységből megöli Barcsait”. Leszámol hűtlen feleségével is, akinek három fajta halál közül kell választania.

Majlát Józsefné Ötvös Sára változatában a három halál a következő:

Favágó tőke lesz, húsvágó tőke lesz,
Vagy tizenkét asztali vendégednek vígan gyertyát tartol?

Nos, Faluvégi Ferencné élt a változtatás, az újítás lehetőségével. Nála az egyik halálnem ez: „valami terebélyes fára emlékszem, hogy felakasztja a testét.” Meg-

lehet, hogy itt a *Molnár Anna* (Az elcsalt anya) című népballada motívuma „ugrott be”, nyilván, nem elvethető megoldásként.

4. Figyelemre méltó részletességgel mondta el a balladavégi lakomát, ahol „a vendégseregnek az asszony égő teste a gyertya.” Vargyas Lajos idézett művében föltételezi, hogy „a balladabeli kivégzés mód is lehet hősnének eredetű”.

5. Látható, hogy a Faluvégi Ferencné által elmondott prózaváltozatban mindössze két versszak sejteti azt, hogy a ballada verses formájú volt. Az elsőben elmaradt az első ütemnek az ismétlése (Édesapám-uram), a másodikban pedig az első kifejezés (Édes férjem) így is mondható: Drága férjem. Adatközlőnk tehát mintegy „fölkínálta” a választási lehetőséget.

6. A történet végén magunk — szokásunkhoz híven — feltüntettük a szöveg elmondójának nevét, életkorát, helységül pedig a *Kárásztelek* — *Kibéd* formát szerepeltetjük. Adatközlőnk közel harminc éve, hogy elkerült Kibédről, a balladát azóta nem énekelte. Emlékezete szerint néha a történet ugyan eszébe jutott, de már csak a „meséjét” éltette. Nem lett tehát kárásztelki népballada belőle. Egyik-másik motívuma viszont — meglehet — később gyűjthetővé válik Kárásztelken is.

Fűzött megjegyzéseinkből bizonyára kiderült, hogy érdemes rögzíteni a balladák prózává oldódott változatait: általuk betekintést nyerhetünk a népi énekesek alkotóműhelyébe, egyben pedig megcsodálhatjuk az elődök nyelvi-stiláris eredetiségét.

1

BARCSAI

(A megégetett asszony)

— Édesapámuram, édesapámuram,
Édesanyámasszony Barcsait szereti.

— Ne hidd, jámbor uram, mer részeg a gyermek,
Mer részeg a gyermek, s nem tudja, mit beszél.

— El is fogok menni nagy ország kerülni,
Vissza fogok jönni, ablak alá állni.

Nyiss ajtót, nyiss ajtót, kedves feleségem!
— Nyitok, mindjár nyitok, kedves jámbor uram!

Török karton ruhám hogy vessem magamra,
Bagariás cipőm hogy húzzam lábomra.

Nem várhata végehosszát, bérúgta ja ház ajtóját,
Nem várhata végehosszát, bérúgta ja ház ajtóját,

— Mit eszünk, mit eszünk, kedves feleségem?
— A vakablakon van a borsos malachús.

— Nem kell nékem, nem kell senki maradékja,
Csak a nagy ládából dió és mogyoró!

— Kedves jámbor uram, konyhán forgolódtam,
S elveszett, elveszett a nagy láda kócsa.

Nem várhata végehosszát, bérúgta ja lád' ódalát,
Kifordula onnan, kifordult Barcsai.

Megfogta ja haját, a küszöbre húzta,
Nyakát kettévágta, feje elgurula.

— Kedves feleségem, három halál közül,
Három halál közül melyiket választod:

Favágó tőke lesz, húsvágó tőke lesz,
Vagy tizenkét asztali vendégednek
Vígán gyertyát tartol?!

— Kedves jámbor uram, kedves jámbor uram,
Asztali vendégnek vígan gyertyát tartok.

— Hozzátok, gyermekek, a viasszos vásznót,
Fejénél megkezdjük, sorkáig tekerjük!

Fejénél megkezdjük, sorkáig tekerjük,
Sorkánál meggyújtuk, fejéig égessük!

Minden vegyen példát róla,
hogyan van a kurvának dóga,
Minden vegyen példát róla,
hogyan van a kurvának dóga,

Majlát Józsefné Ötvös Sára 73 éves, 1971. július 21.

Mészely József
Pütkösi kívánság

Engedd te is szeretettel
szívedbe a pütkösi lángot,
melengessen sötétlő kamráiban is
reményt és boldogságot!

Engedd, hogy tebenned is
mértékké nőhessen a becsület,
nevedben ne ölhessen semmi jót
a kapzsiságtól habzó gyűlölet!

Engedd, hogy életté teljesüljön
a semmibe vett, meggyalázott élet,
Tündérországnak ne csak szivárványa,
de minden jósága glóriázza e földet!

Baricz Lajos
Nyíljál meg, szívem!

Lehet, hogy hiába nyíljon meg az ég,
habár az Isten azt megmondotta rég?
Senki emberfia nem fogadja be,
mert az ember szíve bűnnel van tele?

A hó és az eső áztatja a földet,
mikor rásüt a nap, kicsalja a zöldet;
híre-hamva sincsen a pusztító télnek,
mindent beborít már a sugárzó élet.

Vajon az én szívem, az is oly kemény,
Istennek bejutni oda nincs remény?
Pedig Isten előtt nincsen lehetetlen.

Nyíljál meg, te ég, és nyíljál meg, szívem,
ha Isten kegyelme benned megpihen,
észre sem veszem, és új emberré lettem.
